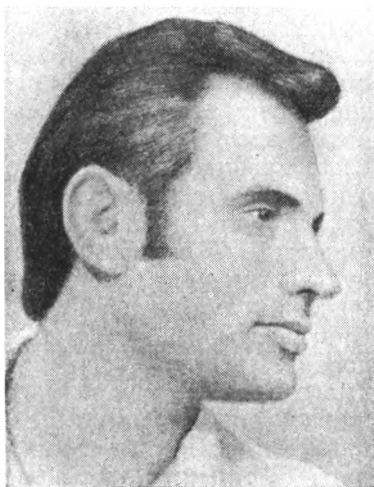

Нар. 1942 р. в с. Кумариці під Софією. Закінчив філологічний факультет столичного університету. Прозаїк і поет. Надрукував збірку віршів «Погукаймо цвіркунів».

ДЛЯ ЗИМИ БУЛО РАНО

Того дня йшов дощ, дрібний і настирливий. Земля вже давно напилася і більше вологи не приймала. Жінки поприходили переважно літні, вони всякого бачили на своєму віку і тепер стояли похмурі й неприступні, навіть очі в них були якісь порожняві, та в цій холодній серйозності відчувалася дивна глибина. Вони стояли по цей бік мосту, неначе боялися, що річка розіллється, позбиває бики й відріже їм шлях до села — єдиного, що було їще їхнім. Ми гасали сріблясто-чорною смужкою піску, набирали в жмені рудої каламуті й ляпали одне на одного, глухі до жіночого перешіптування, яке не вщухало з ранку. Ми знали, що демобілізований приїде саме цією дорогою. Так сказано в телеграмі. Мені хотілося, щоб то був мій батько, та, здається, на цій землі, обжитій з незапам'ятних літ, все перекинулось і пішло шкереберть, бо я чув того ранку дивну молитву. Не приховуючи блаженської надії, моя бабуся, вклякнувши перед образами, враз неначе забула про все і зойкнула: «Боже господи, хай це буде не він! Господи!»

Дощ ішов і йшов, і ми, потомившись довгим вигляданням і геть вимокши, поховалися жінкам під запаски й попритулялися спинами їм

до колін. Іншим разом ці виграшки з холодною водою так би нам не минулись, може, не минуться й сьогодні, бо ще ж не вечір, але жінки мовби не помічали ні нас, ні наших мокрих піджачків. Пов'язавши хустки вузлами вгору, вони стояли й заворожено дивилися на той бік, де було місто, й на щільну шерегу верб, з яких мав викотитися візок із солдатом. Імла зринала з ґрунту, гусли й піднімалася, схожа на дим, важкий і сизий. Краплини падали просто в імлу. Ранні павучки, забувши свої тенета, посріблені туманом і дощем, кетяжками збирались із затишного боку верболозу й клякли, темні й нерухомі, наче недорозвинені присмалені бруньки. Може, десь в глибинах інстинкту самозбереження, їм марився інший світ, теплий і радісний, чарівна й незрозуміла країна, підданям якої не міг бути ні я, ні хтось із моїх друзів. Ми підкорялись іншій силі, що проникала в нас разом із водою та мовчанням, і в незбагненний спосіб кам'яніли від неї, на власну примху вона створила нас такими, як ми були й мусили бути,— з матерії та хвилювань, передовсім із хвилювань, бо слова мали прийти значно пізніше. Імла потоншала, прогнулась і розірвалася саме в тому місці, де з неї виринув чоловік. Він був без воза, йшов пішки, не кульгав, і це трохи заспокоїло жінок. Їхні очі тривожно вбирали в себе темну пряму смужку його постаті, яка щораз більшала. Та впізнавати ще ніхто не зважувався. Дощ заливав його рясними хвилями, й він захищався від них правицею, хоча якось дивно: розчепіреними пальцями затуляв праву щоку, лікоть же був піднятий над головою. Ми спершу подумали, що ліва рука в нього змерзла. Та тільки коли він підійшов ближче, всі побачили порожній рукав.

Підійшовши, він лише кивнув; так само, мовчки й стримано, відповіли йому й ми. Жінки розступилися, дали дорогу — ніхто не підбіг до нього й не зупинив. Він був сирота і нікого не мав. Ніхто не виглядав його додому. Він завернув у першу ж вулицю і зник. Так ми й лишилися б нікими свідками цих стрітин, коли б не раптовий крик. Хто крикнув? Не бабуся? Чи та жінка поруч? Чи може, всі гуртом, усі ці нестерпно довгим чеканням змучені матері фронтовиків. Той крик був перше й останнє, що я почув біля мосту, ще не знаючи, як він мене здоганятиме, переслідуватиме й знову наздоганятиме довгі дні після того. Довгі дні й ночі.

Того дня разом з Величком у наше село прийшла війна.

Тепер я думаю: що ж змінилося? Газети так само писали про нові й нові перемоги наших військ. Після кожного такого повідомлення ми, шаліючи від радості, кидали вгору шапки. Діди задоволено всміхались, але більше не підбурювали шикуватися й співати пісень, маршируючи вулицями. Жінки теж поглядали на нас із острахом, бо щоразу то там, то там на кутку чулося голосіння, згодом озивавсь і дзвін, тягучий і сумовитий, і ще чийось косу вкривала жалобна чорнота. Перша запнулась у чорну хустку Данчова мати, за кілька днів після неї й Ванчова. Шмат страшної тканини я побачив і в своєї матері — вона до часу ховала його під подушками, готуючись до несправного. Та їй носити жалобу не довелося — нам пощастило.

Війна закінчилась, але листи від мого батька надходили й далі. Ми тільки пізніше довідалися, що наш генерал Стойчев брав участь у параді перемоги в Москві.

Достигли трави. Зустрічати фронтовиків поїхали до Софії самі діди. Їхали возами, наново вистругавши полудрабки, і не взяли з собою ні жінок, ні нас, оскільки то був привілей суто чоловічий.

Та ми на них довго й не сердилися — літо не давало. На грядках уже дозріли полуниці й кликали нас. І дуже дивно, майже неймовірно було, що, навіть застукавши на гарячому, на геть сплюндрованій грядці, діди не лаялись, а ще частували нас цукерками, кожному по одній, а сиротам по пригорщі, садовили нас у холодку під горіхами й починали розповідати про війни та про полковників, неначе достойніших слухачів для цих чарівних оповідей і не було. Зазирнувши в мужній світ дорослих, ми втрачали сон. Перед очима в нас цілу ніч мигтіли коні, прапори й кулемети, гарматні жерла, барабани й ціле пекло «катюш». Іншого ми собі й уявляти не хотіли, ми кидалися в той вир сили та вогню і, прочувавшись, болісно переживали, що народилися далеко від тієї засіяної шрапнеллю безіменної, тепер уже всіма покинутої висоти, яку ніколи так і не побачимо й не зможемо захистити. Тоді сходило сонце, видіння блякли, віддалялись, а ми марно силкувалися наздогнати їх, затримати й лишити при собі. І тоді приходив Величко, ледве переставляючи ноги й невміло затуляючись від дощу єдиною рукою.

Нам не було шкода цього безрукого чоловіка, ми просто боялися його. Боялись навіть тоді, як Величка призначили сторожем в саду і він, мов умисне, дозволяв нам себе дурити. Та одного разу він таки нас упіймав. Знову було літо, і знову на грядках червоніли ягоди, а кукурудза вже встигла добре піднятися.

Від його раптового крику ми покачнулись, він стояв так близько, що про втечу годі було й думати. Ми перезирнулися і вирішили здатися на ласку. Та його вигляд іще дужче приголомшив нас. Величко стояв між стеблами кукурудзи й сунувся, стрижена голова якось дивно увібралась у плечі, й він здався зовсім маленьким: стояв, розгублено глипав на нас і не знав, що робити. Мить була дуже слухна, й ми мусили скористатися.

— Ну й страшний же, Величку, в тебе голос! — озвався я.

— Страшний, — відповів Величко.

— А карабін гарний.

— Гарний.

— Коли б хотів — перестріляв би всіх нас отут, мов зайчиків.

— Авжеж.

— Та й говориш гарно. Розкажи нам, Величку, що-небудь.

— Давайте посидимо, — відповів він. — Розкажу вам про війну.

Нічого страшного в його розповіді не було. Була тільки сувора угорська зима й суцільне полум'я пожеж над обрієм; горіли хати, чомусь пахло вербовим димком і печеною картоплею. В людських душах колосилася журба, вона гнала їх нагору, під шати низького янгольського неба, яке враз повнилося виском і гуркотом літаків, що прилетіли сюди по людську руку.

Ми нишкли, похилявши голови, й серед оголених сердець ягідника сприймали голу правду. Травмовані її реальністю, ми згодом, через роки, шукатимемо пояснення тієї реальності в спогадах і випадкових словах, у книжках, філософіях, ідеях і навіть у самій людській природі. Та це мало прийти пізніше, а тоді на наших очах падав і перекидався цілий дитячий світ, обжитий і населений уявою, а ми звільнялися від самих себе, щоб стати вільними й здатними самостійно обирати майбутні території майбутніх років. І, може, саме тому, що напруження доходило краю, Іванові слова були для нас мов ляпас — підлий і наперед задушний:

— Ти, Величку, свою руку загубив на чийсь ниві,— сказав він.— А може, на баштані?

— Може...

— Тоді дозволь нам її пошукати.

Цей хлопчак знав, чого домагався.

Величко нараз обернувся, і ми побачили його зовсім іншим, таким, яким, певно, й не слід було бачити.

— Добре,— тихо озвався Величко.

Я заплакав. Похмурі й приголомшені хлопці боялися глянути в вічі один одному. Ми раптом відчули, що вирости й навчились ображати інших. А проте найсильнішим у ту мить було співчуття, яке дивно згуртовувало.

Іван устав і, нахабно посміхаючись, відійшов, але в гордовито піднятій голові його було щось визивне й зле. Після того він довгий час говорив тихо й стримано, з ледь відчутним розкаянням у голосі, немов і справді усвідомив свою провину й хотів вибачитись. Тільки це вже не допомогло.

Отак принижені, гідні всілякої зневаги й ненависні одне одному, ми здобули право безкарного хазяйнування в усіх сусідських садах.

Ні, я збрехав би, сказавши, ніби ми скористалися з того свого привілею. Грабування чужих садків було для нас виявом сміливості та відваги, а коли небезпеки раптом не стало, то все те зробилося нецікавим. Надходила нова осінь і нова зима, весна змінилася ще одним літом, цикли замикались і теж змінювалися, і ми мусили шукати нових можливостей для застосування своєї мужності й відваги.

І ми шукали. Не личило виснути гронами, мов оті павучки на весняному верболозі, й керуватися велінням шлунка. Та ми вже й не могли жити тільки задля себе, ми стали істотами вищими й були свідомі цього.

Наступного року я пішов пасти буйволів. Левада наша була простора й з усіх боків обгороджена колючим дрогою, лишався тільки проїзд на сусідове поле, ці «ворота» я й мусив стерегти. Роботи там було не хтозна-скільки, і я цілими днями читав. Запрацьована й лагідна худібка паслась і ні на що не косувала, виняток становило хіба теля, хитрий чорний упертюх. Учора воно непомітно втекло й виходило всі людські городи. Додому його пригнав сусіда, а ввечері, коли я повернувся, мій дід саме прилаштовував буйволеняті на шию грубий цеп із паколом поміж ноги, щоб не могло бігати. Сьогодні воно сумирно паслося, тягнучи між ногами кілок, але я не дуже довіряв йому і не спускав з ока. Аж десь під вечір воно напаслося, лягло, і тепер я міг трохи почитати.

Я сидів, спершись на телеграфний стовп, і коли поряд із тінню стовпа лягла ще одна тінь,— аж здригнувся. То був наш сторож. Я схопився теляти, та воно лежало на місці й ремигало. Значить, Величко прийшов лаяти мене за вчорашнє, подумав я.

— Читаєш?

— Та трохи...

— Читай, читай.— У тихому голосі Величка не було докору.— Може, почитаєш уголос?

— Можна.

Карабін ліг на землю й потонув у траві. Сторож присів коло мене навпочіпки. Він важко сапав, неначе то хтозна-яка праця— отак сидіти. Він нервово озирався й не переставав крутитися. Левада наша

була на рівному, і Величко боявся, щоб його не помітили. Так сіпався він кілька днів, доки, нарешті, звик. Інколи приходив і раніш од мене, в заросених штанях і з шкіряною сумкою через плече. Він переступав з ноги на ногу, рука його лежала на сумці, з якої виглядали шийки пляшок. У пляшках був лимонад — Величко щодня приносив мені лимонаду.

Сівши віддалік од дірки в загороді, ми вирушали в прерію. Приборкували мустангів, кидали ласо й пили з ковбоями віскі. Та одного дня зайшли в зовсім інші краї. Книжка була грубезна, і коли я вранці, женучи буйволів, ніс її під пахвою, всі на мене озиралися. Голова сілради Сокольський навіть погрозовито сіпнув головою, я привітався, та він не відповів, і передчуття якогось лиха заповонило мене.

Величко вже був на леваді, ми посідали, та довго не могли вчитатися. Тоді нас у гості люб'язно запросили Ростови; сподобався нам старий граф Болконський. І князівна Марія, і Соня, й Наташа теж виявилися гарними дівчатами. Прийшов князь Андрій, а за ним Петя, якому ми всміхнулись. Навіть побалакали про се й про те з кількома підтоптаними полковниками. Та не встигли побрататись із бідними людьми, як спалахнула війна, і той вир затягнув і нас. Шоправда, зрідка ми перевтілювалися в котрогось персонажа, розмовляли його словами, сперечалися й ходили в атаки, вмирили на годину-другу й знову підводилися, щоб умерти назавжди. Ми шукали один одного й кожен сам себе, виринали в інших образах, страждали разом з ними й запалювалися їхніми подвигами, відступали перед французами й кляли безжальну війну. Може, все ще й уляглося б і останні сторінки привели б нас до щасливої розв'язки, та в цю мить Величко глянув на теля.

Впавши на коліна, куценьке й надзвичайно черевате, всно боролось з білим, майже прозорим місяцем, який хтозна й чому висів на денному небі, заплутавшись у короткій отаві люцерни. Цей герць, певно, тривав давно, бо з рота теляткового текла піна, заляпуючи й отаву, і місяць, і все довкола, бульки лопалися, танули й райдужно сохли на листочках і на стерні. У нас не було ножа, ми не могли нічого вдіяти. Коли прибігли люди й прокололи йому віддух, воно вже конало.

Мене вдома не били, навіть книжку не відняли, тому що Величко всю провину перебрав на себе. Певно, кар'єра його кінчилася, і він це знав. Величка й справді зняли того самого вечора, та вранці він знову прийшов і заходився перепрошувати мене, тоді враз махнув рукою:

— Сторожа з мене так чи так не вийшло б. Каліцтво робить людину лагідною. Інакшим я й не хочу бути.

Величко був у костюмі з грубого темно-синього сукна, в білій сорочці з галстуком, але вже без карабіна. Він дістав з кишені запальничку, зроблену з патрона, й дав мені:

— Я хочу тобі напам'ять...— Голос у нього був глухий і спокійний. — Так вийшло, що я не встиг побувати в бою. І все життя соромився б, якби не патрони Ми їх знаходили скрізь — і серед поля, й на дорогах, і по кишенях у дітей. Щоб не вкорочували людям віку, я витягав з них смерть. Робив із них запальнички, поки була рука. На війні це перше діло — закуриш цигарку, засвітиш каганець, накладеш багаття... В мирний час не так. Але ти візьми, може, знадобиться. Буває, на війні ще й легше...

Я здригнувся. Величко дивився на мене тихими, бездонними очима, від яких ставало моторошно. Тільки голос трохи заспокоював. Піддавшись цій омані, я довго дивився йому в обличчя, застигле, мудре

й сумне. В ньому була журба й рішучість, і тривога, не було тільки розгубленості. Я не мав чого хвилюватися, Величкові чи не вперше в житті випала нагода сказати такі ширі й відверті слова, і він цього не приховував. Тоді я не звернув на них особливої уваги, навіть не припускаючи, що згодом пригадаю їх і збентежуся, і відчую потребу все переповісти людям, щоб вони почули правду про це ображене війною й ними самими життя.

З Величком ми попрощалися якось нашвидку, навіть рук не потиснувши. І він зник, не повернувся в село. Через місяць пішли чутки. Хтось висловив припущення, чи не влаштувався Величко сторожем десь на заводах. Мені страшенно хогілося, щоб це було саме так, і я, розповідаючи про нашу з ним останню зустріч, усім доводив, що Величко мав намір поїхати саме на завод.

Минуло кілька років, і край нашого села побудували аеропорт. Коли від моторів уперше здригнулося повітря, я прикипів до вікна. Насувалася ніч, глуха й беззоряна, крапав дощик, і тільки десь обабіч злітної доріжки тяглися в небо пальці прожекторів. І на тлі цієї заграви, над хмарами чорних садків, сягнувши головою бетонно-сивих верховин, маячила постать. Мені раптом здалося, що вона стоїть там і чекає на мене вже давно, жде, поки я гляну, стоїть і нетерпляче вимахує порожнім рукавом вітровказу. Чий то рукав? Величка — чи, може, всього білого світу?

Я дістав з кишені запальничку. Полум'я в ній жило. Воно тремтіло між пальцями й мов зливалось із цією беззоряною ніччю, і з низкою прожекторів обабіч не видимої звідси злітної доріжки, й з ледь помітними ліхтариками вже поснулих літаків.

Пішов сніг, м'який і всепоглинаючий, але я знав, що земля всотає його. Було ще рано для зими.
